

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н. КАРАЗІНА

ДИКАНЬ ЛЮБОВ ВІКТОРІВНА

УДК: 316.346.32-053.6:316.334.55]:
[159.954.4:316.625]

ТВОРЧІ ДОЗВІЛЛЄВІ ПРАКТИКИ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ СУБ'ЄКТНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ПІДЛІТКІВ

22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата соціологічних наук

Харків – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

- Науковий керівник:** доктор соціологічних наук професор
Сокурянська Людмила Георгіївна,
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна МОН України,
завідувач кафедри соціології.
- Офіційні опоненти:** доктор соціологічних наук професор
Щудло Світлана Андріївна,
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка МОН України,
завідувач кафедри правознавства, соціології та політології;
- кандидат соціологічних наук
Балакірева Ольга Миколаївна,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
завідувач відділу моніторингових досліджень соціально-
економічних трансформацій.

Захист відбудеться 14 травня 2019 р. о 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 2-49.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий 12 квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. І. Шеремет

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Актуальною проблемою сучасного українського суспільства є формування соціальної суб'єктності різних соціальних груп, перш за все молоді, зокрема сільської. Вирішення цієї проблеми на особистісному рівні має починатися вже в підлітковому віці. У цей період інтеріоризація індивідом норм та цінностей суспільства, формування його суб'єктних характеристик відбувається в межах навчальних та дозвілєвих практик. Якщо навчальні практики зазвичай є формалізованими, контрольованими соціальними інститутами, то дозвілєві практики частіше є індивідуальним вибором підлітка. Завдяки творчим дозвілєвим практикам підлітки реалізують свої нахили та таланти, встановлюють емоційні зв'язки з однолітками, розвивають здатність самостійно приймати рішення, активно діяти, виявляти ініціативу, бути відповідальними за свої дії, тобто характеристики, що, в тому числі, визначають соціальну суб'єктність особистості. Попри те, що творче дозвілля молоді, зокрема сільської, виконує важливі соціальні функції, воно не знаходиться в полі уваги ані системи освіти, ані академічної спільноти.

Дослідження, присвячені проблемам життєдіяльності підліткової молоді сучасного села, зокрема її дозвілля, проводяться досить рідко. Питання соціальної сутності дозвілля, в тому числі підліткового, вивчаються українськими соціологами Л. Арбеніною та Л. Скоковою, а також російськими дослідниками Р. Абрамовим, М. Аверкіним, Л. Акімовою; функціональне спрямування дозвілля аналізується вітчизняними науковцями Н. Бабенко, С. Павловим, Ю. Свечніковою; специфіці діяльності центрів дозвілля підліткової молоді присвячені роботи вітчизняної дослідниці Л. Устименко та російського науковця Р. Попова. Різноманітним підлітковим практикам, зокрема навчальним, комунікативним, девіантним тощо, присвячені дослідження О. Балакіревої, О. Василенка, Н. Нахабич, Д. Павлової, Ю. Приймак, О. Сакович, С. Сальнікової, С. Сидяк, С. Щудло, Ю. Юдіна. Розробки, присвячені творчим дозвілєвим практикам, здійснені російськими науковцями О. Каллімуліною, О. Лопухіною, Д. Меренковим. Окремі питання реалізації дозвілєвих практик в умовах сільської місцевості аналізується такими українськими соціологами, як І. Губеладзе, Г. Мінченко, Л. Скокова, Н. Цимбалюк. Сутність соціальної суб'єктності розглядається українськими соціологами О. Злобіною та Л. Сокур'янською. Проте робіт, присвячених впливу творчих дозвілєвих практик на формування суб'єктних характеристик особистості, немає. З огляду на це, актуалізується необхідність реалізації досліджень більш широкого кола питань стосовно повсякденних практик сільських підлітків, у тому числі дозвілєвих, їхньої значущості у процесі становлення соціальної суб'єктності цієї соціально-демографічної групи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження здійснене в межах наукового напрямку кафедри соціології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, зокрема таких загальнонаціональних та міжнародних проектів, що проводилися за участі автора, як: «Проблеми формування громадянської ідентичності української молоді: роль освіти як чинника консолідації суспільства» (2008-2009 рр.) (номер державної реєстрації 0108U001642); «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр.), «Студентство прикордоння Центральної та Східної Європи: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр.), «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р.) (керівник зазначених досліджень – проф. Сокурянська Л.Г.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є концептуалізація ролі творчих дозвілєвих практик у формуванні соціальної суб'єктності сільських підлітків.

Досягнення мети передбачало реалізацію таких завдань:

1. Визначити соціологічну оптику, найбільш придатну до вивчення підліткових дозвілєвих практик.
2. Розробити категоріальний апарат соціологічного дослідження творчих дозвілєвих практик підлітків.
3. Здійснити типологізацію видів дозвілля сільських підлітків.
4. Визначити функції творчих дозвілєвих практик підліткової молоді.
5. Схарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні чинники вибору творчих дозвілєвих практик підлітками.
6. Здійснити порівняльний аналіз розповсюдженості творчих дозвілєвих практик серед підлітків України та деяких інших європейських країн.
7. Провести порівняльний аналіз соціокультурних характеристик сільських та міських підлітків, які реалізують творчі дозвілєві практики.
8. Виявити та схарактеризувати суб'єктні характеристики сільських підлітків.
9. Дослідити зв'язок між творчими дозвілєвими практиками та суб'єктивними характеристиками сільської підліткової молоді.

Об'єкт дослідження – дозвілєві практики сільських підлітків;
предмет – творчі дозвілєві практики як чинник формування соціальної суб'єктності сільських підлітків.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення дослідницьких задач використано загальнонаукові методи: аналіз (при вивченні існуючих соціологічних теорій та результатів емпіричних досліджень), типологізація (для визначення типів дозвілєвих практик, функцій творчих дозвілєвих практик, факторів вибору дозвілля підлітками),

порівняльний аналіз (для визначення відмінностей дозвілєвих практик сільської та міської підліткової молоді) та інші. У дисертації застосовано як кількісні (анкетування), так і якісні методи емпіричного дослідження: напівструктуроване інтерв'ю, фокусоване групове інтерв'ю, аналіз документів (фотографій та рисунків). При обробці соціологічних даних було використано факторний, кластерний та кореляційний аналіз.

Теоретичною базою дослідження є положення соціокультурного підходу, зокрема фігуративної соціології Н. Еліаса, «практичної парадигми», концептуалізація практик у роботах П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, П. Бурдьє, та концепції соціальної суб'єктності в роботах як зарубіжних (П. Бергера, Е. Гідденса, П. Бурдьє, Дж. Александера, А. Турена, П. Штомпки), так і вітчизняних (О. Злобіної, Л. Сокурянської) дослідників.

Емпіричну базу роботи становлять результати авторського дослідження, здійсненого у 2017-2018 рр. методом напівструктурованого інтерв'ю, в якому взяли участь 20 підлітків 7-11 класів, які мешкають у селах Харківської області; результати 4 фокусованих групових інтерв'ю, проведених з учнями 8-11 класів комунального закладу «Спеціалізована школа-інтернат «Обдарованість» II-III ступенів», які є вихідцями з сіл Харківської області; а також результати регіональних, загальнонаціональних та міжнародних досліджень, здійснених за участі автора кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: «Ціннісні орієнтації та поведінкові практики шкільної молоді Харківщини» (2013-2014 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 1909 школярів м. Харкова та Харківської області); «Студентство прикордоння: цінності, ідентичності, життєві плани» (2014-2015 рр., опитано 797 студентів України та 417 студентів Польщі); «Молодь на пограниччі Центральної та Східної Європи: ціннісні орієнтації та повсякденні практики» (2015 р., опитано 1200 учнів випускних класів прикордонних міст та сіл України (Харків, Дрогобич, Ужгород), 1043 учня міст Польщі (Перемишль, Зелена Гура, Жешув) та 359 учнів Угорщини (Ніредьгаза) (керівник досліджень – проф. Сокурянська Л. Г.).

У дисертації також здійснено вторинний аналіз даних таких досліджень: «Проблеми соціалізації молоді в умовах соціокультурної трансформації в Україні» (1998-1999 рр., за репрезентативною вибіркою опитано 1274 респонденти у віці 12-17 років, дослідження проведено кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, керівник дослідження – проф. Сокурянська Л. Г.); «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (2014 р., опитано 11390 школярів, дослідження проведено громадською організацією «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка», керівник дослідження – кандидат соціологічних наук Балакірєва О. М.).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні важливого завдання в галузі соціології молоді, а саме концептуалізації ролі творчих дозвілєвих практик у формуванні соціальної суб'єктності сільських підлітків:

вперше:

- застосовано положення фігуративної соціології Н. Еліаса до вивчення дозвілєвих практик сільської підліткової молоді, завдяки чому доведено, що за останні 15 років під впливом інтернетизації вільного часу підлітків фігуративний дозвілєвий простір підліткової молоді суттєво змінився: синтез постфігуративної, префігуративної та кофігуративної культур (М. Мід) призвів до розповсюдження поліфігуративної дозвілєвої культури;

- введено до наукового обігу поняття «поліфігуративна дозвілєва культура», яке визначається як спосіб діяльності у дозвілєвому просторі, де одночасно присутні різні типи моделей міжпоколінської взаємодії: постфігуративна, заснована на тому, що молодші переймають досвід у цій сфері у старших; кофігуративна, де і діти, і дорослі навчаються не тільки у старших, але й у однолітків; префігуративна, в якій не тільки діти навчаються у батьків, а й батьки у дітей;

- схарактеризовано базову модель цінностей, які відіграють найбільш значущу роль у виборі дозвілєвих практик сільськими підлітками, а саме: цінності соціального статусу, референтної спільноти, сім'ї, улюбленої справи, спілкування, безтурботного життя, свободи;

- виявлено зв'язок творчих дозвілєвих практик з такими характеристиками соціальної суб'єктності сільських підлітків, як академічна успішність, реальна та потенційна соціальна мобільність, додаткова зайнятість, волонтерство;

удосконалено:

- визначення поняття «творчі дозвілєві практики»; завдяки застосуванню положень фігуративної соціології Н. Еліаса до традиційного розуміння цього різновиду дозвілля додано таку його характеристику, як набуття ресурсу влади у повсякденних фігураціях;

- типологію підліткових дозвілєвих практик; зокрема, до існуючих типів дозвілєвих практик додано такі, як активне рекреаційно-розважальне дозвілля, пасивне рекреаційно-розважальне дозвілля, прагматичне дозвілля, пізнавальне дозвілля, туристично-ігрове дозвілля, освітньо-комунікативне дозвілля, творчо-естетичне дозвілля, віртуальне дозвілля, спортивно-оздоровче дозвілля та ескапістське дозвілля;

- характеристики зв'язку включеності підлітків до просторових фігурацій, що відрізняються своїми соціокультурними рисами, поглиблено тезою про вплив включеності у дозвілєві фігурації на формування соціальної суб'єктності особистості;

дістали подальшого розвитку:

- категоріальний апарат соціологічного вивчення дозвіллевих практик як чинника формування соціальної суб'єктності, до якого, окрім поняття «поліфігуративна культура», додано такі поняття: «дозвіллева фігурація» (відносини між індивідами, що структуровані на різних рівнях взаємозалежності та влади та опосередковують дії індивідів у дозвіллевому просторі); «дозвіллевий простір» (підпростір реалізації практик проведення вільного часу, який характеризується нерівним розподілом ресурсів влади і визначається габітусом індивіда); «дозвіллевий габітус» (система позицій та диспозицій індивіда, яка визначає зв'язок між соціальними структурами та особистісними дозвіллевими смаками та опосередковує реалізацію ним дозвіллевих практик); «соціальна суб'єктність» (здатність індивіда до активної соціальної дії, опосередкована культурою, індивідуальними характеристиками та соціальною системою);

- положення теорії Н. Еліаса, що будь-яка фігурація є виразом владних відносин, доповнено тезою про дозвіллеві фігурації; доведено, що на участь підлітків у дозвіллевих фігураціях, у тому числі творчих, впливають такі ресурси влади, як культурний, зокрема освітній, капітал батьків; власний культурний капітал підлітків та матеріальний стан сім'ї;

- визначення впливу соціокультурного середовища (позиції підлітка у локальній (міській чи сільській) просторовій фігурації) на вибір дозвіллевих практик (позиції підлітка у дозвіллевій фігурації) завдяки здійсненню порівняльного аналізу практик проведення вільного часу підлітковою молоддю України, Польщі та Угорщини;

- класифікація функцій творчих дозвіллевих практик, зокрема, за результатами авторського дослідження виокремлено соціалізаційну, комунікативну, емотивну функції, функцію соціальної приналежності, підвищення статусу, функцію відпочинку, розвитку особистісних якостей, самовираження, самореалізації, професіоналізації.

Практичне значення дисертаційної роботи. Результати дослідження можуть бути використані в роботі середніх навчальних закладів, центрів дитячої та юнацької творчості, клубів за місцем проживання, центрів розвитку дитини, заміських закладів оздоровлення та відпочинку тощо. Матеріали дисертації можуть бути використані при розробці та викладанні навчальних курсів: «Соціологія дозвілля», «Соціологія села», «Соціологія молоді», «Соціологія освіти», «Соціологія культури» тощо.

Результати роботи впроваджено в навчальний процес соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при викладанні курсу «Соціологія сім'ї та молоді».

Публікації. Основні положення дисертації опубліковано в 18 наукових публікаціях, з яких 4 статті, розміщені в українських фахових виданнях із соціологічних наук, 1 стаття у закордонному періодичному фаховому

виданні, 4 статті в українських наукових періодичних виданнях, 9 тез наукових конференцій.

Особистий внесок здобувача Дикань Л.В. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові результати та висновки, що містяться в дисертації, отримані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в узагальненому вигляді використано лише ті фрагменти, які безпосередньо належать авторові дисертації. Зокрема, здобувачем Дикань (Агамір'ян) Л.В. в роботі «Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization» проаналізовано структури дозвіллевих практик сучасних підлітків України, Польщі та Угорщини; в роботі «Методика социологического изучения подростков: опыт количественного и качественного исследований» – сформульовано задачі дослідження, описано результати використання проективної та рисункової методик якісного дослідження, проінтерпретовано його результати.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертаційної роботи були представлені на всеукраїнських та міжнародних конференціях: Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2011, 2014, 2015, 2016, 2017), Міжнародній науковій конференції «Харківські соціологічні читання» (Харків, 2015, 2016, 2018), Міжнародній науковій конференції студентів та аспірантів «Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields Knowledge in the 21st Century» (Харків, 2013, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції з соціології «Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну» (Київ, 2015), III Конгресі Соціологічної асоціації України «Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання» (Харків, 2017). Дисертація обговорювалася на теоретичних семінарах кафедри соціології та соціологічного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Структура та обсяг роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, 8 підрозділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Обсяг загального тексту дисертації складає 257 сторінок (10,3 д.а.), з них основного тексту – 180 сторінок (6,9 д.а.). Робота ілюстрована 23 таблицями та 10 рисунками. Список використаних джерел містить 223 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено об'єкт, предмет, мету та задачі дисертаційного дослідження, його теоретико-методологічні та емпіричні засади, сформульовано наукову новизну та практичне значення, описано апробацію отриманих результатів на конференціях та в публікаціях.

У розділі 1 **«Теоретико-методологічні засади соціологічного аналізу дозвілєвих практик підліткової молоді»** проаналізовано теоретико-методологічні підходи до вивчення дозвілєвих практик підлітків. Особливу увагу приділено положенням соціокультурного підходу, зокрема фігуративної соціології Н. Еліаса; «практичної парадигми»: концептуалізації практик у П. Бергера, Т. Лукмана, А. Шюца, Г. Гарфінкеля, Е. Гідденса, П. Бурдьє, а також концепціям соціальної суб'єктності в роботах П. Бергера, Е. Гідденса, П. Бурдьє, Дж. Александера А. Турена, П. Штомпки, Л. Сокурянської. Схарактеризовано категоріально-понятійний апарат дослідження творчих дозвілєвих практик, розкрито особливості сільської підліткової молоді як соціально-демографічної групи.

У підрозділі 1.1. *«Теоретичне підґрунтя вивчення дозвілєвих практик як чинника становлення соціальної суб'єктності особистості»* розглянуто евристичні можливості застосування соціокультурного підходу до вивчення дозвілєвих практик, зокрема теорії фігурацій Н. Еліаса. Доведено, що в контексті дослідження творчих дозвілєвих практик підліткової молоді евристичний потенціал мають такі концепти еліасівської теорії: *«фігурація»*, тобто процес взаємодії між різними соціальними акторами, який постійно змінюється, ускладнюється із зростанням кількості зв'язків взаємозалежностей; *«цивілізація»*, тобто соціальний процес, який складається з трьох етапів: регулювання афектів за допомогою постійного соціального контролю, пов'язаного з загрозою покарання; становлення автоматичного самопримусу, що відповідає соціальним нормам; нівелювання самопримусу, на зміну якому приходить раціональне розуміння позитивних, цілеспрямованих мотивацій; *«ресурси влади»*, тобто засоби зміни балансів підкорення/панування у фігураціях, які мають поліморфний характер.

Надано авторське визначення поняття «дозвілєва фігурація», тобто відносини між індивідами, що структуровані на різних рівнях взаємозалежності та влади та опосередковують дії індивідів у дозвілєвому просторі. Надано визначення поняття «дозвілєвий простір», під яким розуміється підпростір реалізації практик проведення вільного часу, який формується нерівним розподілом ресурсів влади і визначається габітусом індивіда. Зазначено, що завдяки практикам індивід може змінювати баланси влади, а також свій габітус і, як наслідок, взаємовідносини у фігураціях. Таким чином індивід трансформує траєкторію індивідуального, а отже, і суспільного процесу цивілізації (за Н. Еліасом).

Аналіз дозвілєвих практик та їхнього впливу на соціальну суб'єктність здійснено на спеціальнонауковому рівні соціокультурного підходу. Розглянуто категорію «практика» в межах напрацювань таких дослідників, як П. Бурдьє, П. Бергер, В. Волков, Т. Лукман, Г. Гарфінкель, Е. Гідденс, О. Хархордін, А. Шюц. На загальнотеоретичному рівні в якості основних було обрано положення теорії Н. Еліаса, в якості опорних - положення теорії практик П. Бурдьє та Е. Гідденса. Аргументовано позицію,

що соціальні практики представлені подвійною структурою, оскільки вони одночасно детерміновані соціальним середовищем та впливають на середовище, змінюючи його структуру.

З'ясовано, що практики є як передумовою формування культурних зразків, норм, цінностей, так і їхнім проявом у фігураціях; що вони є одночасно фактором формування соціальної суб'єктності та її проявом у повсякденному житті; що соціальна суб'єктність має різні прояви у вигляді практик у різних фігураціях. Категорію «суб'єктність» проаналізовано з огляду на роботи таких дослідників, як М. Вебер, П. Сорокін, І. Гофман, Г. Гарфінкель, Е. Гідденс, П. Бурдьє, З. Бауман, П. Штомпка, Л. Сокурняська. Визначено «суб'єктність» як набір соціально-психологічних рис особистості, сформованих на перетині індивідуальності та соціокультурної системи, що опосередковують процес цивілізації індивіда, який проявляється у практиках, пов'язаних з соціальною мобільністю та успішністю у різних фігураціях (просторових, соціальних, економічних тощо).

У підрозділі 1.2. *«Теоретичне підґрунтя наукового вивчення підлітковості»* розглянуто підлітків як соціально-демографічну групу та соціокультурну спільноту, а підліткове дозвілля як предмет соціологічного теоретизування. З'ясовано, що засвоєні підлітками у ході соціалізації цінності впливають на їхні дозвіллі практики. У свою чергу, практики, які реалізують підлітки, стають передумовою формування нових цінностей, відбувається так зване «подвійне конструювання соціальної реальності». Акцентовано, що підлітки є не тільки об'єктом соціальних відносин, а й їхнім повноцінним суб'єктом.

Зазначено, що сільській підлітковій молоді притаманні загальні риси підліткового віку, проте вона має свою специфіку. Ознаками, що додають цій групі якісну визначеність, є, зокрема, приналежність до усталеної поселенської структури сільського типу (віддалені від міста села, близькі до міст села, пересічні села, прикордонні села); участь у сільськогосподарських видах діяльності; особливості процесів соціалізації і професіоналізації.

У розділі 2 **«Творчі дозвіллі практики як елемент фігурації вільного часу сільських підлітків»** проаналізовано наукові моделі дозвілля; сформульовано авторські визначення головних понять дисертаційного дослідження; здійснено типологічний аналіз підліткового дозвілля; визначено функції та факторну зумовленість творчих дозвіллієвих практик підлітків.

У підрозділі 2.1 *«Творчі дозвіллієві практики як різновид дозвіллієвих практик особистості: специфіка, функції, прояви»* розглянуто 7 моделей дозвілля, запропонованих американськими дослідниками М. Каплан та Дж. Шиверс на основі аналізу існуючих теорій, а саме: гуманістичну (С. Де Гразія, Дж. Піпер, Б. Рассел), терапевтичну (Ж. Дюмазедьє, Ж. Фрідман), кількісну (Дж. Шиверс), епістемологічну (Т. Адорно, Г. Маркузе, Х. Ортега-і-Гассет), екзистенціальну (С. Де Гразія, Дж. Нейлінгер, А. Пак), функціональну (Ж. Дюмазедьє, Дж. Шиверс) та

соціальну (П. Бурдьє, Т. Веблен, Н. Еліас). В межах соціокультурного підходу на основі інтеграції поглядів представників кількісної, функціональної, соціальної та гуманістичної парадигми сформульовано визначення поняття «дозвілля», під яким розуміється частина вільного часу, що присвячується різноманітним заняттям за інтересами (хобі), які обираються особистістю (чи групою) за власним бажанням, що сприяє її рекреації, духовному, емоційному та когнітивному розвитку та є вираженням взаємозалежностей і владних відносин на індивідуальному, груповому та соцієтальному рівнях. Визначено поняття «творчі дозвіллієві практики», тобто специфічний різновид дозвіллієвих практик особистості, хабітуалізовані нею дії, завдяки яким створюються нові об'єкти, які мають матеріальну та нематеріальну цінність для індивіда і виступають ресурсом влади у фігураціях. Наведено десять функцій творчих дозвіллієвих занять підліткової молоді: соціалізаційну, комунікативну, емотивну, функцію соціальної приналежності, підвищення статусу, функцію відпочинку, розвитку особистих якостей, самовираження, самореалізації, професіоналізації.

У підрозділі 2.2 *«Факторна зумовленість вибору творчих дозвіллієвих практик особистістю»* наведено дані, які засвідчують, що на участь підлітків у дозвіллієвих фігураціях, у тому числі творчих, впливають такі ресурси влади, як культурний, зокрема освітній, капітал батьків; власний культурний капітал підлітків та матеріальний стан сім'ї. Підтверджено положення Н. Еліаса про те, що будь-яка фігурація є виразом владних відносин. Доведено, що ресурси та джерела влади в межах дозвіллієвої фігурації мають поліморфний характер: вони можуть бути соціальними, економічними, просторовими, емоційними тощо. Емпірично доведено, що на вибір дозвілля впливає прагнення отримати такі ресурси: розвинені особистісні здібності, духовне багатство, активне цікаве життя, пізнання, спілкування з друзями, суспільне визнання, задоволення, приналежність до спільноти. Так, на вибір підлітками творчого дозвілля, а саме технічної творчості, мають вплив прагнення володіти розвиненими особистісними здібностями; на вибір занять художньою творчістю, а також художньою самодіяльністю — бажання бути духовно багатими.

У підрозділі 2.3 *«Типологічний аналіз підліткового дозвілля»* виділено дві групи сільських підлітків відповідно до їхніх дозвіллієвих преференцій — «гіки» та «антигіки». З'ясовано, що до групи «гіків» (підлітків, що приділяють значну увагу віртуальному дозвіллію, зокрема дозвіллію, пов'язаному з гаджетами) увійшли підлітки, для яких є важливим такий владний ресурс, як приналежність до соціальної спільноти. До групи «антигіків» (які значно менше, порівняно з «гіками», займаються спілкуванням у соціальних мережах, приділяють час комп'ютерним іграм та прослуховуванню музику) увійшли підлітки, для яких значущими є ресурси особистої свободи, незалежності, можливості мати владу. Наявність цих двох

груп засвідчила, що сільська підліткова молодь не є однорідною, що дозвілліві преференції формуються через мотивацію отримати той чи інший ресурс влади, як правило, символічної; що цивілізаційний процес у різних групах підлітків має свою специфіку та прояви.

У розділі 3 **«Місце та роль творчого дозвілля у фігурації вільного часу сільських підлітків Харківщини»** висвітлено результати емпіричних соціологічних досліджень творчих дозвіллевих практик сільської шкільної молоді.

У підрозділі 3.1 *«Структура дозвілля підліткової молоді»* показано, як саме змінилися дозвілліві практики підлітків з кінця 90-х років XX століття до середини нульових років XXI століття. Зроблено висновок, що сьогоденнє покоління, порівняно з підлітками 1990-х, значно більше займається віртуальними, ігровими, культурно-розважальними видами дозвілля, а також, що є особливо значущим, – творчими. Такі зміни – це прояв процесу цивілізації, що тісно пов'язаний з індивідуалізацією і сприяє пристосуванню підліткової молоді до соціальної реальності, яка швидко змінюється. Підкреслено, що зміни в дозвіллевих фігураціях з розвитком нових технологій відбуваються значно швидше, ніж 10-20 років тому.

У підрозділі 3.2 *«Дозвілля сільських та міських підлітків Харківщини у порівняльній перспективі»* наведено характеристики десяти типів, виокремлених емпіричним шляхом: активне рекреаційно-розважальне дозвілля, пасивне рекреаційно-розважальне дозвілля, прагматичне дозвілля, пізнавальне дозвілля, туристично-ігрове дозвілля, освітньо-комунікативне дозвілля, творчо-естетичне дозвілля, віртуальне дозвілля, спортивно-оздоровче дозвілля та ескапістське дозвілля.

Надано результати факторного та кореляційного аналізу, які довели, що на вибір дозвіллевих практик сільськими підлітками мають вплив ціннісні орієнтації на деякі владні ресурси (статус, приналежність до спільноти, своє діло, свобода тощо). Так, заняття активним рекреаційно-розважальним дозвіллям зумовлені цінністю статусу; пасивне рекреаційно-розважальне дозвілля обирається підлітком, якщо для нього є значимою цінність спільноти; вибір пізнавального дозвілля зумовлений важливістю цінності сім'ї; комунікативно-розвиваючого – цінністю своєї справи; віртуального – цінністю спілкування; спортивно-оздоровчого – цінністю спокійного життя; ескапістського – цінністю свободи.

Завдяки кореляційному аналізу було виявлено особливості взаємозв'язку цінностей сільських підлітків з деякими видами дозвілля. З'ясовано, що вибір сільськими підлітками «прагматичного дозвілля» пов'язаний з цінностями владного ресурсу у вигляді матеріальних коштів та знань — «створення власного бізнесу»; вибір «ігрової» підгрупи практик з групи «туристично-ігрового дозвілля» — з таким владним ресурсом, як статус (цінності «створення власного бізнесу», «досягнення високого становища в суспільстві» та «володіння владою»), вибір практик із групи

«творчо-естетичного дозвілля» — з цінністю такого соціального владного ресурсу, як наявність друзів.

Порівняльний аналіз дозвіллевих практик міської та сільської підліткової молоді (на прикладі міст та сіл Харківської області) довів, що дозвілля у селі та місті має тенденцію до уніфікації, проте є певні відмінності міських та сільських дозвіллевих фігурацій. Це знаходить вираз у тому, що для міських підлітків технічна творчість, художня творчість та участь у художній самодіяльності, як правило, виконують освітню функцію. Для сільських підлітків лише художня творчість є освітньою практикою, що спрямована на розвиток; технічна ж творчість та самодіяльність мають розважальну, рекреаційну значущість. Відмінності реалізації дозвілля полягають у тому, що подорожі за кордон для міських підлітків є освітнім видом дозвілля, а для сільських підлітків — розважальним. Відвідування кінотеатрів та прогулянки містом для міських підлітків є розважальними дозвіллевими практиками, для сільських підлітків — освітніми.

У підрозділі 3.3 *«Роль творчих дозвіллевих практик в актуалізації соціальної суб'єктності сільських підлітків Харківщини»* доводиться, що творчі дозвіллеві практики, окрім приросту соціального владного ресурсу, виконують для підлітків багато функцій, в тому числі сприяють розвитку їхніх суб'єктних рис. Аналіз суб'єктних характеристик сільських підлітків довів, що вони володіють значним суб'єктним потенціалом. Так, близько 2/3 сільських підлітків після завершення навчання у школі планують продовжити освіту, з них 82% прагнуть вступити саме до вищого начального закладу, близько 1/5 — навчатися та працювати. Про суб'єктний потенціал сільської молоді свідчить також те, що кожен другий підліток має досвід офіційної чи неофіційної роботи. Це говорить про їхню самостійність, вміння прирощувати владні ресурси своїми силами. Майже для всіх сільських підлітків (96%) є важливим досягнення життєвого успіху.

Визначено зв'язок творчих дозвіллевих практик з такими характеристиками соціальної суб'єктності сільських підлітків, як успішність навчання, реальна та потенційна соціальна мобільність, додаткова зайнятість, волонтерство. Так, у групі підлітків, що займається творчістю повсякденно, ці показники значно вищі, ніж у групі підлітків, для якої творчі дозвіллеві практики не є повсякденними.

З'ясовано, що творчі дозвіллеві практики змінюють свої позиції в структурі дозвілля із завершенням підлітком школи. Зафіксовано значне зменшення розповсюдженості творчих дозвіллевих практик серед студентів-вихідців із села, порівняно з сільськими підлітками. Зазначено, що цей процес може мати негативні наслідки у вигляді гальмування розвитку суб'єктних характеристик молодого людини, що тісно пов'язані з заняттями творчістю.

Підтверджено, що творчі підлітки, окрім наявності суб'єктних характеристик, мають й інші владні ресурси, які розвиваються завдяки

творчим заняттям та прискорюють індивідуальний цивілізаційний процес. Як засвідчили результати якісного дослідження (дані, отримані завдяки проведенню напівструктурованих індивідуальних та фокусованих групових інтерв'ю), до таких ресурсів належать соціальний (нові знайомства, друзі), економічний (матеріальна винагорода за технічну та художню творчість), культурний (знання про театральне, танцювальне, поетичне мистецтво тощо) та символічний (авторитет серед друзів, вчителів) капітали.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що колективні творчі дозвіллі практики є значущим чинником розвитку внутрішньопоколінських та міжпоколінських відносин. У ході спільної творчої діяльності транслуються культурні зразки, відбувається взаємодія, яка впливає на життєдіяльність покоління «дітей» і покоління «батьків». Сучасні підлітки не тільки переймають досвід реалізації дозвілля дорослих та однолітків, але й самі впливають на вибір дозвілля батьками, вчителями, допомагаючи їм засвоїти різноманітні культурні зразки, правила, норми: у просторі Інтернет-спілкування, під час використання сучасних технологій тощо. Це свідчить про існування поліфігуративної дозвіллівої культури, тобто способу діяльності у дозвіллевому просторі, де одночасно присутні різні типи моделей поведінки: постфігуративна, заснована на тому, що молодші переймають досвід у цій сфері у старших; кофігуративна, де і діти, і дорослі навчаються не тільки у старших, але й у однолітків; префігуративна, в якій не тільки діти навчаються у батьків, а й батьки у дітей.

ВИСНОВКИ

У висновках зазначено, що творчі дозвіллі практики відіграють значну роль у формуванні соціальної суб'єктності сільських підлітків. Сільська підліткова молодь є особливою соціально-демографічною групою та соціокультурною спільнотою, яка характеризується низкою специфічних рис. Їй притаманна своєрідна система ціннісних орієнтацій, яка вбирає у себе традиційні цінності старшого покоління та цінності, сформовані оточуючим середовищем однолітків. Цінності впливають на включеність підлітків у дозвіллі фігурації, що, у свою чергу, дає підлітковій молоді можливість наростити та реалізувати суб'єктний потенціал. Самоосвіта, читання, вивчення мов, творчі дозвіллі практики розвивають суб'єктність підлітка, його здатність до роздумів, прагнення до просування інновацій, допомагають реалізувати молодій людині здібність до пізнання. З'ясовано, що участь у певних дозвіллевих фігураціях (пізнавальних, творчо-естетичних, «серйозних») розвиває суб'єктні риси молодшої людини, прискорює її індивідуальний цивілізаційний процес.

Підкреслено, що вільний час підлітків села не тільки слабо контролюється соціальними інститутами, а й є дефіцитним і багато в чому відмінним у порівнянні з вільним часом міських підлітків. Це пов'язано зі

ступенем розвиненості інфраструктури, культурним рівнем сімей сільських підлітків, відмінностями їхнього соціокультурного середовища, обов'язками підлітків по господарству, вищим рівнем додаткової зайнятості тощо. Зазначені чинники можуть як гальмувати, так і сприяти формуванню соціальної суб'єктності сільських підлітків. Щодо чинників актуалізації соціальної суб'єктності цієї соціально-демографічної групи, то, окрім зазначених вище активних видів реалізації вільного часу, розвитку соціальної суб'єктності сприяють творчі дозвіллі практики.

З'ясовано, що творчо-естетичне дозвілля розвиває суб'єктність сільської підліткової молоді. Доведено, що включеність у творчі дозвіллі фігурації має вплив на розвиток та розкриття суб'єктного потенціалу сільських підлітків, здобуття ними різноманітних владних ресурсів (як символічних, так і матеріальних), інтенсифікує їхній цивілізаційний процес.

Зазначено, що дозвіллева фігурація має тісний зв'язок з соціальною, економічною, просторовою фігураціями. Крім того, вона сама є переплетінням фігурацій у дозвіллевому просторі, де одночасно присутні різні типи моделей поведінки: постфігуративна, кофігуративна та префігуративна. Доведено існування поліфігуративної дозвіллевої культури, тобто культури, в якій неможливо виділити одну модель поведінки, що домінує. Сучасні підлітки навчаються у дорослих та однолітків, а також самі впливають на засвоєння старшим поколінням навичок, норм та цінностей у дозвіллевій сфері. Підлітки є не тільки споживачами культурних зразків, а й провідниками дорослих у світ сучасної дозвіллевої культури.

Висловлено занепокоєння з приводу того, що творчі дозвіллі практики як сільської, так і міської молоді, не є достатньо розповсюдженими. Це зумовлено процесом інтернетизації та пасивізації дозвілля. Сформульовано пропозиції щодо можливих шляхів подолання цієї ситуації завдяки демонстрації позитивного прикладу представниками референтних груп, впливових агентів соціалізації; інвестицій у дозвіллеву інфраструктуру; використанню ресурсів мережі Інтернет для популяризації творчих дозвіллевих практик.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Дозвіллі практики сільської молоді Харківщини: ціннісна зумовленість вибору / Л.В. Агамір'ян // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2017. – № 39. – С. 346-352.

2. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Творчі дозвіллієві практики сучасної підліткової молоді: специфіка, функції, прояви / Л.В. Агамір'ян // Український соціум. – 2018. – № 3. – С. 82-93.

3. Дикань Л.В. Застосування якісних методів соціологічного дослідження до аналізу підліткового дозвілля: можливості та обмеження / Л.В. Дикань // Соціологічні студії. – 2018. – №(2)13. – С. 60-65 (Index Copernicus Value – 77.18).

4. Дикань Л.В. Дозвіллієві практики сільських і міських підлітків Харківщини: порівняльний аналіз (за результатами багатовимірного шкалювання) / Л.В. Дикань // Український соціум. – 2018. – № 4. – С. 70–79

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації, у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

5. Dykan (Agamiryan) L. Media consumption in the context of Ukrainian teenagers' leisure practices / L. Agamiryan // MEDIA I SPOŁECZEŃSTWO. – 2016. – № 6. – P. 34-44 (Index Copernicus Value – 50,61).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Дикань (Агамирян) Л. В. Языковая идентичность как фактор выбора досуговых практик украинского студенчества / Л.В. Агамирян // Соціологія у (пост)сучасності: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 14-16 квітня 2011 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – С. 14-15.

7. Dykan (Agamiryan) L. Cultural capital in students value system (on example of values of introduction to literature and art) / L. Agamiryan // Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields Knowledge in the 21st Century: матеріали доповідей Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (м. Харків, 1 березня 2013 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 90-93.

8. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Місце творчих дозвіллієвих практик у структурі вільного часу шкільної молоді Харківщини / Л.В. Агамір'ян // Соціологія у (пост)сучасності: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 27-29 березня 2014 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 13-15.

9. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Творчі дозвіллієві практики підлітків Харківщини: кластерний аналіз / Л.В. Агамір'ян // Соціологія у (пост)сучасності: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 23-24 квітня 2015 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 8-10.

10. Dykan (Agamiryan) L. The creative leisure practices choice factors of the school youth of Kharkov and the Kharkov region / L. Agamiryan // Academic and Scientific Challenges of Diverse Fields Knowledge in the 21st Century:

матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 17 квітня 2015 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – С. 12-16.

11. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Методика проведення количественного опроса среди подростков (опыт авторского исследования) / Л.В. Агамир'ян, Б.А. Дикань // Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції з соціології (Київ, 26-27 листопада 2015 року). – Київ, 2015. – С. 625-627 (*Особистий внесок здобувача Дикань Л. В.: участь у формулюванні задач дослідження, описі результатів використання проективної та рисункової методик якісного дослідження, інтерпретації його результатів*).

12. Дикань (Агамир'ян) Л. В. Досуговые практики как фактор социализации подростков Харькова и Харьковской области / Л.В. Агамир'ян // Соціологія у (пост)сучасності: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 31 березня – 2 квітня 2016 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 23-26.

13. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Ціннісні орієнтації сільських та міських підлітків Харківщини: порівняльний аналіз / Л.В. Агамір'ян // Соціологія у (пост)сучасності: матеріали Міжнародної наукової конференції студентів та аспірантів (Харків, 30-31 березня 2017 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 15-17.

14. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Дозвіллеві практики сільських підлітків та студентів вихідців із села: порівняльний аналіз / Л. В. Агамір'ян // Нові нерівності – нові конфлікти: шляхи подолання: матеріали III Конгресу Соціологічної асоціації України (Харків, 12-13 жовтня, 2017 року). – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2017. – С. 344-345.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Дикань (Агамир'ян) Л.В. Методика социологического изучения подростков: опыт количественного и качественного исследований / Л.В. Агамир'ян, Б.А. Дикань // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: збірник наукових праць. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Випуск 21. – С. 285-291 (*Особистий внесок здобувача Дикань Л. В.: участь у формулюванні задач дослідження, описі результатів використання проективної та рисункової методик якісного дослідження, інтерпретації його результатів*).

16. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Дозвіллеві практики як фактор соціалізації міських та сільських підлітків / Л. В. Агамір'ян // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Випуск 35. – С. 92-99.

17. Dykan (Agamiryan) L. Practices of Leisure of Teenage Youth of Central and Eastern Europe's Borderlands as a Space of Their Value Preferences Realization / L. Agamiryan (Dykan), L. Sokuryanska // Youth in Central and Eastern Europe. Sociological Studies. – 2016. – № 2(6). – P. 51-65 (*Особистий внесок здобувача Дикань Л. В.: аналіз структури дозвілєвих практик сучасних підлітків України, Польщі, Угорщини*).

18. Дикань (Агамір'ян) Л. В. Творчі дозвілєві практики як фактор формування соціальної суб'єктності сільської підліткової молоді: основні підходи до соціологічного виміру / Л.В. Агамір'ян // Український соціологічний журнал. – 2017. – №1-2. – С. 250-256.

АНОТАЦІЯ

Дикань (Агамір'ян) Л.В. Творчі дозвілєві практики як фактор формування соціальної суб'єктності сільських підлітків. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.04 – спеціальні та галузеві соціології (Соціологічні науки). – Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна МОН України, Харків, 2019.

У дисертації представлено результати соціологічного дослідження впливу творчих дозвілєвих практик на становлення соціальної суб'єктності сільських підлітків в умовах сучасного українського суспільства.

Підкреслено, що дозвілєві практики є як передумовою формування культурних зразків, норм, цінностей, так і їхнім проявом у фігураціях; що вони є одночасно фактором формування соціальної суб'єктності та її проявом у повсякденному житті; що соціальна суб'єктність має різні прояви у вигляді практик у різних фігураціях.

Виявлено вплив на вибір підліткового дозвілля таких ресурсів влади, як культурний, зокрема освітній, капітал батьків; власний культурний капітал підлітків та матеріальний стан сім'ї. Підтверджено положення теорії Н. Еліаса про те, що будь-яка фігурація є виразом владних відносин; доведено, що ресурси та джерела влади в межах дозвілєвої фігурації мають поліморфний характер, вони можуть бути соціальними, економічними, просторовими, емоційними тощо.

Зроблено висновок, що дозвілєва фігурація має тісний зв'язок з соціальною, економічною, просторовою фігураціями. Крім того, вона сама є переплетінням фігурацій у дозвілєвому просторі, де одночасно присутні різні типи моделей поведінки: постфігуративна, кофігуративна та префігуративна. Доведено існування поліфігуративної дозвілєвої культури.

Підкреслено необхідність різнобічної роботи з сучасною підлітковою молоддю, спрямованої на забезпечення більш активної участі цієї соціально-

демографічної групи в творчих дозвіллевих практиках, що здійснюють суттєвий вплив на формування та розвиток її соціальної суб'єктності.

Ключові слова: творчі дозвіллеві практики, соціальна суб'єктність, сільська підліткова молодь, фігуративна соціологія, дозвіллева фігурація, поліфігуративна дозвіллева культура.

АННОТАЦИЯ

Дикань (Агамир'ян) Л.В. Творческие досуговые практики как фактор формирования социальной субъектности сельских подростков. - Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04 - специальные и отраслевые социологии (Социологические науки). - Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина МОН Украины, Харьков, 2019.

В диссертации представлены результаты социологического исследования влияния творческих досуговых практик на становление социальной субъектности сельских подростков в условиях современного украинского общества.

Подчеркнуто, что досуговые практики являются как предпосылкой формирования культурных образцов, норм, ценностей, так и их проявлением в фигурациях; что они являются одновременно фактором формирования социальной субъектности и ее проявлением в повседневной жизни; что социальная субъектность имеет различные проявления в виде практик в различных фигурациях.

Выявлено влияние на выбор подросткового досуга таких ресурсов власти, как культурный, в частности образовательный, капитал родителей; собственный культурный капитал подростков и материальное положение семьи. Подтверждено положение теории Н. Элиаса о том, что любая фигурация является выражением властных отношений; доказано, что ресурсы и источники власти в пределах досуговой фигурации имеют полиморфный характер, они могут быть социальными, экономическими, пространственными, эмоциональными и т.п.

Сделан вывод, что досуговая фигурация имеет тесную связь с социальной, экономической, пространственной фигурациями. Кроме того, она сама является переплетением фигураций в досуговом пространстве, где одновременно присутствуют различные типы моделей поведения: постфігуративная, кофігуративная и префігуративная. Доказано существование полифігуративной досуговой культуры.

Подчеркнута необходимость разносторонней работы с современной подростковой молодежью, направленной на обеспечение более активного участия этой социально-демографической группы в творческих досуговых

практиках, которые оказывают существенное влияние на формирование и развитие ее социальной субъектности.

Ключевые слова: творческие досуговые практики, социальная субъектность, сельская подростковая молодежь, фигуративная социология, досуговая фигурация, полифигуративная досуговая культура.

SUMMARY

Dykan (Agamiryan) L.V. Creative leisure practices as a factor of the formation of social subjectivity of rural teenagers. – Qualification research paper, manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Sociology: Speciality 22.00.04 – Special and Branch Sociologies (Sociology). – V. N. Karazin Kharkiv National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2019.

The dissertation presents the results of the sociological study of the influence of creative leisure practices on the formation of social subjectivity of rural youth in conditions of modern Ukrainian society.

Within the framework of the work, the heuristic possibilities of applying the socio-cultural approach to the study of creative leisure practices, in particular the figurative theory of Norbert Elias, have been analyzed.

Due to the theory of figures, the concept of "entertainment figure", "entertainment space", "leisure practice" was defined. It is noted that with the help of practice the individual can change the balance of power, as well as his habit and, as a result, the relationship in figures. Due to this, there is a transformation of the trajectory of the individual, and hence the social process of civilization.

Analysis of leisure and social subjectivity is carried out at the special social level of the socio-cultural approach. The category of "practice" was studied in the works of P. Bourdieu, P. Berger, V. Volkov, T. Lukman, H. Garfinkel, A. Giddens, O. Kharchordin, A. Shyuts. At the general theoretical level, as the pivots, the position of N. Eliass theory was chosen, and the position of the theory of practitioners, P. Bourdieu and A. Giddens, was chosen as the basis. It is argued that social practices are represented by a dual structure, since they are simultaneously determined by the social environment and affect the environment, changing its structure.

It has been found that practice is a prerequisite for the formation of cultural models, norms, values, and their manifestation in figures; that they are simultaneously a factor in the formation of social subjectivity and its manifestation in everyday life; that social subjectivity has different manifestations in the form of practices in different shapes. The category of "subjectivity" has been analyzed in light of the work of such researchers as M. Weber, P. Sorokin, I. Hoffman, H. Garfinkel, A. Giddens, P. Bourdieu, Z. Baumann, P. Stompka, L. Sokuryanskaya. The concept of "subjectivity" is defined.

Adolescents are considered as a socio-demographic group and socio-cultural community, and teenage leisure as a subject of sociological theorizing. It has been found that adolescents' learning during social value influences their leisure practices. In turn, the practices implemented by adolescents become the prerequisite for the formation of new values, there is the so-called "double construction of social reality". Teens are not only an object of social relations, but also their full subject.

It is noted that rural teenage youth has the common features of adolescence, but it has its own specifics. The attributes that add to this group the qualitative certainty are, in particular, belonging to the established settlement type structure of the rural type (remote from the city of the village, close to the towns of the village, the inland villages, border villages); participation in agricultural activities; features of the processes of socialization and professionalization, including through creative leisure practices.

The definition of the concept of "leisure" is formulated, the notion "creative leisure practices" is defined. Empirically, ten functions of creative leisure activities of adolescent youth were singled out: socialization, communicative, emotional, social function, status enhancement, recreation function, development of personal qualities, self-expression, self-realization, professionalization.

It was found out that the participation of adolescents in entertaining figures, including creative ones, is influenced by such power resources as gender; cultural, in particular educational, capital of parents; own cultural capital of teens and material state of the family. The norms of the theory of N. Elias have been confirmed that any figure is an expression of power relations. It has been proved that resources and sources of power within the entertainment figure are polymorphic: they can be social, economic, spatial, emotional, etc. It is empirically proved that the choice of leisure is influenced by the desire to obtain the following resources: developed personal abilities, spiritual wealth, active life, cognition, communication with friends, public recognition, pleasure, affiliation with the community.

With the help of factor analysis and correlation analysis, it was found that choice of leisure practices for rural adolescents is influenced by value orientations on some power resources (status, affiliation with the community, their work, freedom, etc.). Classes with active recreation and entertainment are conditioned by the value of the status; passive recreation and entertainment leisure is chosen by a teenager, if for him there is a significant value of the community; the choice of cognitive leisure is determined by the importance of the value of the family; communicative-developing - the value of his business; virtual - the value of communication; sports and health - the value of calm life; escarpal - the value of freedom.

The results of the research showed that collective creative leisure practices are a significant factor in the development of the inter-tribal and inter-tribal relations. In the course of joint creative activity, cultural prototypes are broadcast,

an interaction is taking place that affects the life of the generation of "children" and the generation of "parents." Modern teens not only take over the experience of leisure activities of adults and peers, but also influence the choice of leisure by parents and teachers, helping them to master various cultural models, rules and norms: in the space of Internet communication, when using modern technologies, etc.

It was emphasized the necessity of versatile work with modern teenage youth, which could provide more active participation of this socio-demographic group in creative leisure practices that have a significant influence on the formation and development of its social subjectivity.

Key words: creative leisure practices, social subjectivity, rural teenage youth, figurative sociology, leisure figuration, polyfigurative leisure culture.

**Відповідальний за випуск
доктор соціологічних наук професор
Сокурянська Людмила Георгіївна**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 0.9. Тир. 100 прим. Зам. № 153-19.
Підписано до друку 19.02.2019. Папір офсетний.

Надруковано з макету замовника у ФОП Бровін О.В.
61022, м. Харків, вул. Трінклера, 2, корп.1, к.19. Т. (057) 758-01-08, (066) 822-71-30
Свідоцтво про внесення суб'єкта до Державного реєстру
видавців та виготовників видавничої продукції серія ДК 3587 від 23.09.09 р.

СТИЛЬ®
ИЗДАТ
ТИПОГРАФИЯ
www.stil-izdat.com